

ARCHITEKTURA JE UMĚNÍ VYTVÁŘET MÍSTO

Nad knihou Christophera Daye Duch a místo

Václav Cílek (Geologický ústav AV ČR)

Už před tisíciletím a snad ještě daleko dříve orali mí předkové tuto zem na jižním okraji Čech a nesli na svých těžkých selských ramenou všechno, co na ně uvalil ten kraj. A on zas naopak přijal jejich dílo i se, zniterněl jím a zduchovněl, nabral samu barvu jejich duše, stal se její částí. Jako dědictví byl mi odevzdán dlouhým řetězcem rodů, byl mi svěřen jako jejich paměť. Pudově ve mně dřímá. Ovládá mne jako nějaký záměr. Šumí v mé krvi vším, co se v něm kdy událo a přihodilo. Téměř pochybuji, že bych se na kterémkoli jiném místě světa stal básníkem. Myslím si, že kdybych vyrostl jinde, těžko bych mohl psát a tvořit.

HANS WATZLIK (1879–1948), MÁ KRAJINA,
PŘEKLAD JAN MAREŠ (ANTOLOGIE KOHOUTÍ VĚŽ, BBART, PRAHA, 2003)

Kameny mají určitou vlastnost, která se vymyká rozumu: stárnou jinak, když trpělivě slouží lidem a jinak, když se jim proud života zdaleka vyhybá. Lidmi opuštěné vypadají jakoby schly a praskaly jako zemská kůra po léta nedotčená vodou. Lidmi navštěvované houstnou a tvrdnou jako kůra věčně živého stromu. A je tomu tak i v případě, že přítomnost člověka znamená jen přítomnost paměti, a ne starostlivé ruky.

GUSTAW HERLING GRUDZINSKI, OSTROV A JINÉ PRÓZY,
PŘEKLAD HELENA STACHOVÁ (MF, PRAHA, 2000)

Summary:

To our ancestors landscape was not only subject of special respect but also of ongoing struggle. Construction of localities, kind of focal points or bases for other incursions, was inherent in the inner or even spiritual colonization of nature. They include cloisters, chapels, Stations of the Cross, important crossroads, and “open spaces” located in front of a bridge or a footbridge.

Today, at a time when we have seemingly conquered the nature, we rather perceive nature's nostalgic charge of the past than its distressful or tragic dimension. However, there are some places that are dehumanized, for various reasons – decaying industrial zones, Sudetenland or in modern times hypermarkets, places where we strongly feel need of some reconciliation, fulfillment or neutralization of its genius loci. I am convinced that it is important to realize not only the power and coherence of tradition, but also its troublesome restraint given primarily by everyday petty struggle for bread. That is exactly the kind of struggle that would get down a modern creative person completely.

Úvod: hovořit o krajině znamená hovořit o urbanismu

Pro naše předky byla krajina nejenom předmětem zvláštní úcty, ale také neustálého zápasu. Součástí vnitřní či dokonce duchovní kolonizace krajiny bylo vytváření míst, jakýchsi ohnisek či základů dalších výbojů. Patří mezi ně kláštery, kapličky, boží muka, významné křižovatky a „plácky“ před mosty a mostky. Dnes v době, kdy jsme již nad krajinou zdánlivě zvítězili, vnímáme spíš nostalgický náboj krajiny minulosti než její strastiplný či tragický rozměr. Existují však místa z různých důvodů odlidštěná – rozpadající se industriální zóny, Sudety anebo v době nejnovější hypermarkety, kde vyloženě cítíme nutnost nějakého smířování, zaplňování či kompenzování náboje místa. Myslím, že je důležité si uvědomit nejenom sílu a promyšlenost tradice, ale také její nepřijemné omezení dané zejména každodenním, malým zápasem o chléb. Je to přesně ten druh zápasu, který by moderního tvořivého člověka zcela ubíjel – ostat-

IVAN LUTTERER: KOSOVA HORA, 2. 12. 1987

ně literatura 19. i 20. století nám o rozporu mezi kreativitou a každodenností zanechala dostatečně dokladů.

Hovořit dnes o krajině znamená zejména hovořit o architektuře a urbanismu, protože ty z největší míry určují budoucí ráz naší země. Nejedná se přitom jen o domy, ale také a někdy zejména o technické a liniové stavby, dálnice, vodní nádrže, sklady a parkoviště.

V této stati se zaměřuji na některé hlavní téze uváděné v knize architekta Christophera Daye „Duch a místo“ (české vydání v nakladatelství ERA, 2004, anglické vydání „Spirit and Place“, 2002), které v sobě kombinují obě hlavní polohy – přemýšlení o místě i zcela praktické návody, jak využít a zvýraznit jeho nejlepší vlastnosti. Doslova převzaté citáty jsou v tomto textu uvedeny kurzívou. Cesta k nápravě české krajiny i architektury není pochopitelně cestou prostých návratů, ale důkladné analýzy situace – co nám minulost odkázala pozitivního a co odpudivého? Jaké hodnoty krajinné, stavební i duchovní máme kultivovat a jaké máme zavrhnout?

Původní architektura byla útulná a uměla nasycit duši, ale nikdy nerozšiřovala vědomí. Byla omezena životním stylem strukturovaným podle stereotypů a nikdy neosvobozovala ducha. Tento nedostatek můžeme vyrovnat my. Naši předchůdci tak učinit nemohli.

Skrze lepší krajinu, lepší svět

Susan Roafová v předmluvě ke knize ukazuje její základní motiv: učinit svět lepším skrze lepší stavby. Josef Horný se v české předmluvě ptá: Proč má dnes na volném trhu realit větší cenu provizorní chata v zahrádkářské kolonii na okraji města nebo zastaralý byt před renovací ve sto a více let starém cihlovém pavla-

čovém domě než byt v moderním panelákovém sídlišti oceněném státní cenou? Stejně tak, že můžeme ptát, jak je možné, že tolik obdivovanou lidovou architekturu stavěli celá staletí bez architektonického vzdělání? Kde se stala chyba, že jsme si nechali vnutit všechny ty krásné, vědecké a stylotvorné designy, ve kterých se necítíme dobře?

První část odpovědi by se mohla pohybovat v tom smyslu, že málo respektujeme to základní – místo a jeho duch. Ch. Day říká: *Duch místa živí přístup a činy těch, kteří ho řídí, stavějí spravují a užívají. Není proto divu, že se necítíme dobře v supermarketech ovládaných pojmem „ber“, který není doplněn o „dávej“ prostřednictvím řemesel a služeb..... Kde se zničí místo, tam se zničí i kultura, následuje sociální i osobní znehodnocení... Každý region měl strukturální systém odpovídající materiálům, klimatu a kultuře – což je něco, co by se z rozmáru nemělo zahodit. Tento systém do velké míry určoval způsob výstavby. Rozměry místního stavebního dřeva omezovaly délku trámů a tím i rozsah klenebních polí a šířku budovy. To způsobovalo vnitřní jednotnost všech budov v dané oblasti, dokonce i v rozmezí několika staletí.*

Tento duch místa má jako každá jiná osobnost celou řadu vlastností, které jsou jak zcela praktické a přizemní, tak i vznešené. Duch místa není poetickou koncepcí romantiků, ale způsob, jak místo funguje a ovlivňuje naše těla, organizaci práce i pocity. Day k tomu říká: *Stejně jako nám změna prostředí o dovolené dokáže ulevit od stresu, může nám i naše každodenní okolí dodat energii, vyrovnat náladu, snížit pocit tlaku a inspirovat či motivovat... Jakmile pochopíme, jak na nás okolí působí, dokážeme utvářet místa, která slouží k užitku v nich žijícím lidem. Prostor připravované ne za účelem něco vyjádřit, ale podpořit náladu, pocity a vnitřní rozvoj, může prospívat fyzickému, psychickému i sociálnímu zdraví – vnitřním kořenům individuality.*

IVAN LUTTERER: OKOLÍ TEMELÍNA, 1987

IVAN LUTTERER: ŘÍP, CTINĚVES, 3. 5. 1987

Toto je jeden z klíčových postřehů knihy – většina architektonických i urbanistických forem se snaží vyjádřit nějakou aktuální myšlenku, která pokud nebyla chybná hned na počátku, tak nejspíš během jedné generace zhořkne, a nikoliv dát svobodu. Může to být myšlenka elity jako u vzosných vil nebo naopak rovnostářství jako u sídliště, „barokní“ postoj dramatických emocí i vědecky strohé funkcionalistické město bez života. V USA se běžně stavějí recyklované domy a obchody na jedno použití, protože každá generace kupců bude mít jiný názor na svět. Jednodušší je vytvářet taková místa, kde se dá prožít víc dob a víc osudů.

Sociální síť: pozvolně!

Day říká, že sociální síť rostou, ale nelze je dodat na klíč. V kdysi malém ruském městě Vladimir byla za časů SSSR vybudována obrovská továrna na traktory, takže se během jednoho desetiletí jeho populace zvýšila 90x! To způsobilo značné sociální problémy. Co se dá s takovým místem dělat? Tým urbanistů navrhl několik prvních kroků:

1. ustanovit městské centrum s knihovnou a kavárnou
2. otevřít pekárnu
3. vystavět hotýlek, aby turisté obdivující místní památky podpořili sebeúctu místních obyvatel.

Dále navrhli postavit skleník, který by fungoval jako protihluková bariéra místní silnice a zároveň profitoval ze světél automobilů; a sestrojil dřevěná schodiště propojující jednotlivé domy do určitého sociálního celku.

Day říká: *U měst i u zalesněné krajiny platí, že čím více úrovní přeskochíme, tím promyšlenější musí být požadovaný zásah a tím větší je dopad na genia loci....*

IVAN LUTTERER: OKOLÍ TEMELÍNA, 17. 12. 1986

Oddělení krásy od praktické stránky věci má za následek návrhy krásných budov, které nelze postavit, a zmrzačení těch nejcitlivějších návrhů převedením na necitelnou, praktickou rovinu. Toto rozpojení odlučuje, co cítíme, od toho, co děláme, takže krása začíná být frivolní, umělá a nepoužitelná; a užitnost je tak obyčejná, že ji odmítáme.

První krok. *Prvním krokem k nápravě je zjistit, co se na místě původně nacházelo. Pak můžeme uvolnit potlačené živelné kvality. Jaký byl původní tvar krajiny? Jaké fyzikální síly jí tento tvar vtiskly? Kudy tekla voda, která je dnes vedena mimo dohled? Jak ovlivňoval vítr okraj lesa a tedy i horizont a uzavřenost prostoru? Která místa byla suchá či mokrá, větrná či chráněná, která teplá a která ošlehaná větrem a promrzlá?*

Druhý krok. *Víme-li kdo jsme a odkud přicházíme, má naše identita pevné základy. Bez této znalosti se podlamuje. Toto vědění má dopad na naše zdraví, jak psychické, tak tělesné. Také posiluje nebo oslabuje sociální soudržnost, hodnoty a stabilitu....Jde také o schopnost míst poskytnout nám jistotu, zakořenit nás. Musíme vytvářet místa, kam lidé patří; místa, která náleží tam, kde jsou, a budovy, které na tato místa patří.... Ze stavby máme dobrý pocit, jen je-li správně zakotvena do časové a kulturní kontinuity.*

Ale zbytek dlouhé cesty je otevřený. Byl bych rád, kdyby se nám podařilo postupovat podle Christiana Daye – nalézt minulost a kolem ní vybudovat sociální síť tak aby krása místa a krajiny působila ozdravujícím způsobem na všechny bývalé rány a na všechny budoucí osudy.

Použitá literatura:

- Christian Day:** (2004), Duch a místo. 1–273. ERA, Brno
Josef Kroutvor a Mary Schneider: (2004), Putování a listování. Poutnická knížka od Šumavy k Novohradským horám. 1–121. BB art, Praha
Ivan Lutterer: (2004), Panoramatické fotografie, Jaroslav Bárta – Studio JB, Lomnice nad Popelkou